

**Bədii nəsrədə türk dövlətçiliyi qavramı
(Ə.Cəfərzadənin “Bakı-1501” əsərinin motivləri əsasında)**

Atif İslamzadə

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
E-mail: atif.islamzade@mail.ru

Annotasiya. Əzizə Cəfərzadə “Bakı-1501” romanını 1981-ci ildə yazmışdır. Bu o deməkdir ki, mövcud olan sovet quruluşunun dağılmasından 10 il əvvəl yazılmışdır. Ancaq bu əsərdə çox geniş səviyyədə müstəqil dövlətçilik anlayışı və türk dövlətlərinin birliyi məsələsi qoyulmuşdur. Yazıçı məzhəblərlə bağlanan iki türk dövlətinin arasında olan müharibəni fərqli prizmadan izah etmişdir. O, göstərmişdir ki, iki türk dövləti arasında qarşıdurma yaradan üçüncü qüvvələr qismən buna nail ola bilməmişlər. Təbiidir ki, bu mövzu müzakirə olunan ən geniş yayılmış mövzudur. Ancaq yazıçı bu əsərində milli mövqedən çıxış etmiş, şahın adından onun xəbəri olmadan sultana təhqir dolu məktub yazılmasının türk düşmənləri tərəfindən edildiyini bədii cəhətdən göstərmişdir. Ə.Cəfərzadə türk dövlətləri birliyi ideyasını sovet dövründə cəsarətlə təbliğ etmiş, Səfəvilər dövlətinin türk mahiyyətini izah etmiş və dövlətli xalq olduğumuzun bariz nümunəsi kimi bu mövzuda əsər yazmaq ehtiyacı duymuşdur.

Açar sözlər: Şah İsmail, Sultan Səlim, Dövlətçilik, Türk mənşəli dövlətlər, Türk Birliyi ideyası

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 03.03.2025; qəbul edilib – 18.03.2025

Conception of turkish statehood in the novel “Baku-1501” by Aziza Jafarzade

Atif İslamzadə

Doctor of Philosophy in Philology
Associate professor
E-mail: atif.islamzade@mail.ru

Abstract. Aziza Jafarzade wrote the novel “Baku-1501” in 1981. It means that it was written 10 years before the collapse of the existing Soviet structure. However, in this work the issue of unity of Turkic states and the concept of independent statehood at a very broad level are put. The writer described the war between the two sectarian Turkic states from the different perspective. He showed that the third forces creating confrontation between the two Turkic states had partially achieved it. Of course, this topic is the most common topic discussed today. However, the writer made a national position in this work and reflected in the artistic sense that the writing of an insulting letter to Sultan on behalf of the Shah without his knowledge was done by Turkish enemies. Aziza Jafarzade promoted bravely the idea of the Union of Turkic states in the Soviet period, explained the Turkic essence of the Safavid state and felt the need to write a work on this subject as a vivid example of our statehood.

Keywords: Shah Ismail, Sultan Selim, Statehood, States with Turkic origin, the idea of Turkic Union

Article history: received – 03.03.2025; accepted – 18.03.2025

Giriş / Introduction

Əzizə Cəfərzadə görkəmli alim, şöhrətli yazıçı, böyük müəllim olub. O, bütün fəaliyyətini vətəninə və millətinə fəda edib. Hərəkətin ən ağırlı illərində, 1990-cı ilin yanvar faciəsində millətin danışan dili olduğunu göstərən vətənsəvər ziyalılardan olub. Ə.Cəfərzadəni Şah İsmail Xətai və yaxud elmi-tarixi dillə desək I Şah İsmail haqqında roman yazmağa vadar edən səbəb nə idi? Bunun bir çox səbəbləri var: Fərdimənəvi, ictimai-siyasi, sosial-kütləvi, tarixi-ədəbi kontekstlərdə bu səbəbləri araşdırmaq mümkündür. Ancaq əsl məqsədyönlü mənəvi ehtiyac haradan doğmuşdu ki, Ə.Cəfərzadə bir alim və yazıçı olaraq bu mövzuya ehtiyac duymuşdu? Bunun məzhəb görüşləri ilə, konkret olaraq şiəlik qavramları ilə bağlılığı ola bilərdimi? Əzizə xanımın yaradıcılığını araşdırarkən bunun əksinin olduğunu müşahidə etmiş oluruq. Əzizə xanım yaxşı anlayırdı ki, Şah İsmail şiəlik anlayışına sığmayacaq qədər böyük ideya daşıyıcısı, dövləti təfəkkürə sahib böyük şəxsiyyətdir. Onun hələ XV əsrdə türk tayfaları ilə qurduğu dövlət Azərbaycan (türk) dövlətçilik tarixinin ən böyük dövlətidir. Bu barədə şöhrətli səfəvi tarixçisi Oruc bəy Bayata istinadla Z.Bayramlı yazır ki, “Oruc bəy Bayat əsərində 32 türk oymaq, tayfa və elin adını çəkərək dövlətin bütün vəzifələrinin də onların əlində olduğunu göstərmişdir. Onun adlarını qeyd etdiyi bu 32 oymaq, tayfa və el arasında əhalisinin sayına görə ən iriləri Ustaclı, Şamlı, Əfşar, Türkman, Qacar, Zülqədər, Təkəli və Bayat idi” [3, s. 35, 36, 331].

Ə.Cəfərzadə tarixi bilgiləri əsasında yaxşı anlayırdı ki, sünnilik və şiəlik məzhəbinin siyasiləşdirilməsi əslində məqsədyönlü fəaliyyət idi. Bu mövzunun durduğumuz məkanda geosiyasi məqsədlərdən ötrü həyata keçirilməsi kifayət qədər aydındır. Bu, tarixdə də eyni şəkildədir. Məlumdur ki, islamı əsas götürən, Allahın birliyini (Tövhid) İslam qanunları, Allah ehkamları vasitəsilə yayan Osmanlı imperiyası ilə Rusiya arasında tarixi toqquşmalarda Rusiya imperiyası zəif salmaq üçün öncə İslamı parçalamalı idi. Çünki qarşısındakı iki böyük dövlətin – İranın və Türkiyənin əsas əhalisi (90%-dən yuxarısı) bilvasitə türk idi. Türklər isə İslam dininə mənsubdurlar. Elə bu baxımdan I

Pyotr böyük Rus imperiyası qurmaq üçün bu iki dövlətin birləşib ümumi düşmənləri olan Rusiyaya qarşı mübarizə aparmasını zəiflətməkdən ötrü yollar axtarırdı. Təbiidir ki, bu ideoloji təxribatın ən aparıcı mövzularından biri sünnilik-şiəliklə bağlı idi. I Pyotr nəinki bu siyasəti yürüdüdü, hətta özündən sonrakı imperiya varislərinə də bu məzhəb ayrılığından siyasi-ideoloji vasitə kimi istifadə etməyi bir imperiya qanunu kimi vəsiyyət edirdi: “İstanbula sahib olan çar dünyada ən ilahi çar olacaqdır. Bu məqsədi həyata keçirmək üçün həmişə Türkiyə ilə İran arasında fitnə-fəsad salmaq, dava-dalaş yaratmaq lazımdır. Bu işdə sünni və şiə arasındakı ixtilaflar böyük kəsərli silah və basılmaz ordu dur. Rusiya nüfuzunu Asiyada qaldırmaq üçün sünni-şiə ixtilafları yaxşı vasitədir. Türkiyə ilə İran arasındakı müvazinətləri fitnə-fəsadla elə pozmaq lazımdır ki, onlar bir-biri ilə dil tapa bilməsinlər” [5; 1; 7, s. 149-162].

Onu da qeyd edək ki, Ə.Cəfərzadənin tarixi hadisəyə bu kontekstdə yanaşması Böyük milli-vətənsəvər şair M.Ə.Sabirin mövqeyi ilə üst-üstə düşməsi baxımından da çox maraqlıdır. Çünki yazıcının “Aləmdə səsim var mənəm” romanı (1972) Sabirin ustadı və həyat arxadaşı Seyid Əzim Şirvaniyə, “Sabir” (1989) romanı isə göründüyü kimi M.Ə.Sabirə həsr olunmuşdu [6, s. 16, 19]. “Bakı-1501” romanı isə 1981-ci ildə yazılmışdı [6, s. 17].

Yəni yazıçı bu mövzular haqqında sistemli şəkildə araşdırma aparmış, hətta M.Ə.Sabirin nəinki mövqeyi, həyatı belə yazıcının diqqətini cəlb etməyə bilməzdi. Ancaq M.Ə.Sabir milli mövqedən və Tövhid anlayışından mövqə sərğiləməsi ilə məzhəblərdən siyasi məqsədlər üçün istifadə olunmasına aşkar səviyyədə etiraz edirdi. Təbiidir ki, bu mövqə Ə.Cəfərzadənin də mövqeyində əhəmiyyətli dərəcədə özünü göstərməyə bilməzdi.

Sənətkar öz ustadından yalnız ədəbi mirası deyil, eyni zamanda inancı və milli məfkurəni qəbul edir. Biz bu baxımdan həmin əsərlər arasındakı əlaqənin varislik ənənəsi əsasında meydana çıxmasına inanırıq.

Böyük millətçi vətəndaş mütəfəkkir M.Ə.Sabir Nadir şahın ölümünə sünni-şiəliyin aradan qaldırılmasında atdığı ciddi addımların səbəb

olduğunu göstərir və “Fəxriyyə” şerində buna ürək ağrısı ilə acıyır:

Nadir bu iki xəstəliyi tutdu nəzərdə,
İstərdi əlac eyləyə bu qorxulu dərdə,
Bu məqsəd ilə əzm edərək girdi nəbərdə,
Məqtulən onun nəşini qoyduq quru yerdə,
Bir şeyi əcibiz, nə bilim, bir tühəfiz biz,
Öz dinimizin başına əngəlkələfiz biz

[9, s. 92].

M.Ə.Sabir bu şeirdə sünni və şiəlik məzhəblərinin İslamı parçalamasını göstərməklə bu məzhəb ayrılığının düşmənçilik səviyyəsinə gəlib çıxmasına şiddətli etiraz səsinə ucaldır, bunun yalnız türk millətinin bütövlüyünə xələl gətirən bir təhlükə mənbəyi kimi aradan qaldırılmasına can atır.

“Bir vəqt şah İsmailü-Sultani-Səlimə,
Məftun olaraq eylədik İslamı dünimə.
Qoyduq iki tazə adı bir dini – qədimə,
Saldı bu təşəyyö, bu təsənnün bizi bimə...
Qaldıqca bu halətdə səzayi - əsəfiz biz,
Öz dinimizin başına əngəlkələfiz biz

[9, s. 92].

Sabir təşəyyö (şiəlik), təsənnü (sünnilik) məzhəblərinin İslamdan çox sonra yarandığını bildirməklə bərabər iki türk dövlətinin məhz bu məzhəblər vasitəsilə İslamı ikiyə parçaladığını qeyd edərək məzhəb ayrılığının İslam dininə zidd olduğunu bəyan edir.

Bir qədər əvvəl Sabirin bir şeirindən nümunə verərkən böyük məzhəb çarpışması kimi dillər əzbəri olan tarixi fakta – səfəvi hökmdarı I Şah İsmayıl ilə Osmanlı Sultanı Sultan Səlim arasındakı toqquşmaya Sabirin də diqqət çəkdiyini göstərmişdik. Lakin onu da qeyd edək ki, kütləvi mübahisələrin əsas mövzusu olan bu tarixi qarşıdurma heç də bu günə qədər diqqətlə öyrənilib geniş ictimai auditoriyaya çatdırılmamışdır. Çünki iki böyük türk dövləti arasında gedən bu qarşıdurma və müharibənin yalnız sünnilik və şiəliklə bağlı olması tarixi məntiqi inkar edir. Belə ki, əgər Osmanlı Sultanı ilə Səfəvi hökmdarı arasında olan toqquşma bu səbəbdən irəli gəlirdisə, bəs onda Yıldırım Bəyazid ilə Əmir Teymur arasındakı müharibə hələ ondan yüz il əvvəl nəyə görə baş vermişdir? Bu iki hökmdar arasında məzhəb ayrılığı yox idi ki?

Elə Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Həsən ilə yenə də Osmanlı Sultanı II Məhəmməd Fateh arasındakı müharibə də heç də məzhəb ayrılığından irəli gəlməmişdir. Məlumdur ki, Uzun Həsən də Osmanlı sultanları kimi eyni məzhəbin fiqhi qaydalarını qəbul edirdi. Bu tarixi faktların sayını kifayət qədər artırmaq olar. Bu zaman əsl tarixi gerçəklik ortaya çıxır. Dövlət maraqları zəminində baş verən bu toqquşmalara ifrat məzhəb mövqeyindən yanaşılması o dövrün acınacaqlı mənzərəsindən daha çox sonrakı dövrlərdə mövzunu gündəmdə daimi saxlamaq istəyən qüvvələr tərəfindən həyata keçirilir. Məqsəd yenə də türk insanları, müsəlman əhali-si arasında parçalanma yaratmaq və bu bölücülük siyasətindən öz mənafeləri üçün istifadə etmək səyləridir. Təsəvvür edin ki, hələ Sultan Səlim və Şah İsmayıl arasındakı müharibədə o zaman türk qoşunları səfəviləri məzlubiyyətə uğradıb Səfəvi hökmdarlığının paytaxtını tutsalar da, heç iki həftə belə burada qalmamışdılar [8, s. 257].

Ondan sonrakı dövrdə I Şah İsmayıl öz hökmlərini düz on il sürdürmüş [8, s. 286; 2, s. 112, 113], ondan sonra isə Səfəvi hökmdarları İran tarixində iki yüz ildən çox öz mövcudluqlarını qoruyub saxlamışdılar [7, s. 227, 228].

Beləliklə, sünni-şiə mövzusunun qarşıdurma səviyyəsində tətbiqi yalnız türklük və müsəlmanlıq ideyalarına qarşı yönəli məkrli fitnəkar siyasəti aşkara çıxarır. Məhz Ə.Cəfərzadə də əsəri bu ideoloji münasibət əsasında qurur. Ə.Cəfərzadənin türklük ideyasına bağlılığı yalnız bu əsərində üzə çıxmır. Eyni zamanda, yazının demək olar ki, bütün əsərlərində türk mənşəyi müxtəlif şəkillərdə öz əksini tapmışdı. Ancaq birbaşa türk tarixi ilə bağlı əsərləri də bu istiqamətin ideoloji əhəmiyyətini bir daha göstərir. Bu əsərlərdən “Cəlalyyə” (1983), “Zərrintac-Tahirə” (1996), “Gülüstandan öncə” (1996) “Hun dağı” (1983) və s. əsərləri geniş səviyyədə türklük ideyalarını, türk tarixinin şərefli səhifələrini özündə daşıyırdı [6, s. 18, 20, 36]. Bu o zaman idi ki, sovet sisteminin rus şovinizmi əsasında qurulan antitürk təbliğatı mövcud idi. Lakin Ə.Cəfərzadə soykökünü, millətinin şanlı tarixini qələmə almaqla bir alim, bir yazıçı və cəsarətli qələmə ustası kimi toplumu maarifləndirməyə çalışırdı.

Ə.Cəfərzadəni tarixi-sənədli faktlar əsasında “Bakı-1501” romanını yazmağa vadar edən əsas səbəb də elə bu idi. Yəni əsər sənətkarın milli mövqeyini özündə əks etdirirdi. Yalnız milli ehtiyacdən yaranan bir əsər millətin ideoloji bayrağına da çevrilə bilərdi. Biz əsərin sonunda Ş.İ.Xətəinin vəsiyyətində bunun bariz nümunəsini görürük. Yazıçı I Şah İsmailin vəsiyyətini əsas etibarilə milli kontekstdə qələmə alır: “Vətənin bir sıxma torpağını bir ovuc qızıldan, dilimizin bir kiçicik sözünü bir ölçü ləl-cəvahiratdan üstün bildim. Hər ikisinin – Vətənimizin və dilimizin əbədiyyəti üçün. Nə bacardım ona elədim. Məni lənətlə yad etməyin! Yaxşı nə başlamışamsa – onu göyərdin! Səhvlərimi təkrar etməyin! Sizə vəsiyyətim budur. Bir də əşarım var. Əgər zövqünüzü oxşasa – məzarımda bir qədər rahat ola biləyəm. Sizə üç əmanət qoyub ərən babalar: dilimiz, qeyrətimiz, Vətənimiz – can sizin can onlar əmanəti” [4, s. 240].

Ə.Cəfərzadə iki türk dövlətinin müharibə etməsini də əsərin sonunda xəta olaraq dəyərləndirir və Şah İsmailin bundan çox peşman olduğunu yüksək bədii ifadələrlə meydana çıxarır: “Budur, Çaldıran döyüşündən on dörd il keçib. Hələ bir dəfə üzüm gülməyib, dodaqlarımda təbəssüm görün olmayıb. Qazandığım zəfərlərdən gümrəh olub, sayca az qoşunla qabağına çıxdığım və indicə dediyim xəta məndən baş verdiyi üçün. Ömrün son günlərini yaşayıram, mənim əziz xələflərim! Sizin üçün bu az ömrümdə əlimdən gələni elədim. Fəthlər edib parça-parça bölünmüş diyarımızı qılınc gücünə birləşdirməyə çalışdım [4, s. 240].

Əlbəttə, burada iddia etmək olar ki, Ə.Cəfərzadə Şah İsmailin taktiki cəhətdən səhvinin bədii ifadəsini nəzərə çatdırıb. Ancaq, əslində bu təsviri baxımdan belə görünür. Şah İsmailin vəsiyyətində Çaldırandan bəri bir dəfə də üzüm gülməyib”, “Səhvlərimi təkrar etməyin” peredikatında bunun iki türk xanədanının üz-üzə gəlməsindən yaranan peşmançılıq olduğunu görmək olur. Eyni zamanda, yazıçı, I Şah İsmailin dilindən “Dövrəmdə sadıqların çoxunun yaşı ötüb, əsası əlindən düşmüşdü. Məni davaya hazır olmadığım halda qonşularım, xüsusilə Yavuz Səlim ilə çalışdırır, adımdan ona təhqiramiz məktub və “hədiyyələr” göndərirdilər” və “Çox çalışdım. Artıq kamala dolmuşdum, Çox

əlləşdim, müharibə olmasın” cümlələrində Xətəinin Sultan Səlim ilə döyüşə girməsinin əslində türk düşmənləri tərəfindən həyata keçirilməsini yazmaqla tamamilə fərqli bir milli mövqeyə ortaya qoymuşdur [4, s. 238].

Ə.Cəfərzadə, eyni zamanda, gələcəkdə türk ölkəsi olan Azərbaycanın Türkiyə ilə birliyini, daha böyük strategiyada türk ölkələrinin birləşməyini, turansal məkanın milli-ictimai-siyasi və tarixi baxımdan mümkün olacağını yazıçı intuisiyası ilə duya bilmiş, romanı bu əsaslar üzərində qurmuşdur. Bu ağbirçək yazıcımızın gələcəyi yaxından duya bilməsindən, inanc, vətən, millət və dil baxımından eyniyyətimizin gələcəkdə böyük bir gücə çevriləcəyindən əmin olmasından xəbər verir. İstər buna mütəfəkkirin tarixi şüuru qavraması kimi, istər yazar duyumu kimi, istərsə də şəxsiyyət ideali kimi baxın, gerçək elə gerçək olaraq qalır. Yazıçı xanım bu günü 80-ci illərdən görmüş və bu duyğuları sovet senzurasından çəkinmədən dilə gətirmiş, hətta tarixi romanda kütləviləşdirmişdir. Bir çox tarixçilərdən və tarixi roman yazarlarından fərqli olaraq Şah İsmail ilə Sultan Səlim arasında baş verən savaşın üçüncü qüvvələr tərəfindən törədildiyini də iddia edərək öz türklüyünün bariz nümunəsi kimi bu əsərdə ümumtürk milli mənafeyini müdafiə etmişdir.

Onu da qeyd edək ki, Ə.Cəfərzadə Ş.İ.Xətəini idealizə etmir, onun yaxşı və nöqsanlı cəhətlərini səmimi şəkildə oxucuya təqdim edir. Ancaq onun ideoloji bayraq olduğunu da diqqətə çatdırır. Əzizə xanım onu vurğulamaq istəyir ki, dövlət yaradan I Şah İsmaili bayraq kimi baş üstündə tutmaq lazımdır. Onun nöqsanlarını isə bağışlamaq gərəkdir. Əlbəttə, bu barədə müxtəlif prizmalar var, ancaq yazıçıya görə böyük dövlət quran şəxsiyyət yalnız alqışa layiqdir və onunla milli kimliyimizi ayaqda tuta bilirik. Bunu elə əsərdə Şah İsmailin vəsiyyətində onun dilindən təqdim edir: “Yaxşı nə başlamışamsa – onu göyərdin! Səhvlərimi təkrar etməyin! Sizə vəsiyyətim budur! [4, s. 240].

Əsərdə Şah İsmailin əşarını, yəni şeirlərini də vəsiyyət etməsi mirasını vəsiyyət etməsiylə bərabər, türk dilində yazılan şeirlərin təbliğinə diqqət çəkməsidir ki, bu elə vəsiyyətin mahiyyətindən doğur! [4, s. 240].

Təbiidir ki, bu da müəllifin türk idealını özündə əks etdirir. Sovet dönəmində bu mövzu-

ya müraciət etməsi elə göründüyü kimi bu milli düşüncədən, türklük davasından, gələcək prosesləri yazıçı duyumu ilə hiss etməsindən, milli-genetik bağlılıqdan irəli gəlmişdir. Təbiidir ki, sənətkar inanc əsasını inkar edəcək əsər yazmamış, ancaq milli-ideoloji düşüncəni bədii şəkildə əks etdirmək üçün Ş.İ.Xətai mövzusunda tarixi-sənədli roman yazmağı qarşısına məqsəd qoymuşdur. Əlbəttə, bu əsərin bütünlüklə iki türk dövləti arasında olan münasibətlərə həsr edilmədiyini aydındır. Ancaq bu əsərdə ən qabarıq şəkildə görünən də elə bu istiqamətdir. Buna yazıçı metodologiyasında işarələnmə süjet demək olar. Yəni süjetin içində olan kiçik bir hissə demək olar ki, bütün süjeti üstələyib daha geniş süjet meydana çıxarır. Bu üsulu F.Sössür “işarənin dəyişkənliyi” adlandırır [10, s. 156].

Ə.Cəfərzadə məhz bu şəkildə əsərdə kiçik bir hissəni ən qabarıq hissəyə çevirməklə öz milli-ideoloji və dövlətçilik anlayışlarını meydana qoymuşdur. Eyni zamanda, təsviri süjet əsasında qısa tezis olaraq bu əsəri işarələməyə çalışsaq, təbiidir ki, burada əsas etibarilə beş istiqamət gözə çarpacaq:

1. Uca Allah inancı və islam;
2. Mücadilə və qəzavat;
3. Şəxsi həyat;
4. Sənət və ədəbiyyat;
5. Milli məfkurə.

Qeyd etmək lazımdır ki, hər istiqamət süjet və motivlərdə, tarixi reallıqlarda, şəxsi münasibətlərdə, mübarizə və mücadilələrdə, milli mənsəli sənət və ədəbiyyatda, milli ideyada, Uca Allah inancında, islami dünyagörüşündə sovet cəmiyyətinin materialist-ateist yönlü, sosialist realizmi tələbləri ilə çıxış edən təbliğat və təşviqatına daban-dabana ziddiyyət təşkil edirdi. Bu dövrdə şair və yazıçılardan tələb olunurdu ki, Allahı inkar edən, islamı tənqid edən əsərlər yazsınlar. Hətta sovet rəhbərini “XX əsrin peyğəmbəri” də adlandırırdılar. İncarçı və kafir düşüncəli iblisənə cəmiyyət formalaşdırmaq hər zaman sovet ideoloqlarının strateji məfkurəsi idi.

– Allahı inkar edirdilər ki, özlərini başqa xalqlar üçün bütələdirə bilsinlər. Elə buna görə də sovet quruluşunun ömrü heç 70 il çəkmədi. Bu 70 ilin hər on illiyində də qan və faciə hökm sürdü.

– Mücadilə və mübarizənin müstəmləkə ölkələr üçün təbliğ olunmasına əngəl olmağa çalışdılar. Çünki rus şovinizmi yürüdən şəxslərə passiv ölkələr lazım idi. Mücadiləni bilən sabah haqqını da tələb edər və bu yolda can verər.

– Şəxsi həyatı-fərdiyyətçiliyi inkar edib robot mexanizmi “sovet adamı” yaratmağa çalışdılar. Buna görə də xüsusi mülkiyyəti ləğv etdikləri kimi, insanın duyğu və düşüncələrini, fərdi aləmini ümumi “sovet ailəsi” obrazında təqdim etməyə çalışdılar.

– Sənət və ədəbiyyatı sosialist realizmi cərəyanı əsasında sovet düşüncəli insan tipi üzərində qurdular, səciyyə təşkil etməyən surətlərə qarşı çıxdılar, ancaq buna nail ola bilmədilər.

– Milli məfkurəni kökündən inkar etdilər. Çünki millət özünü tanıdıqca köləlikdən qurtulmağa çalışacaqdı. Buna görə də milli mövzuları arzuolunmaz mövzuların qara siyahısına daxil etdilər.

Bütün çətinliklərə baxmayaraq, az bir qismdə şair və yazıçılar bu zirehli baryerləri dağıtdılar ki, bunlardan biri də təbii ki, Əzizə xanım Cəfərzadə idi.

Təbiidir ki, 60-cı illərdən sonra bu mövzuları işləməyə müəyyən siyasi-tarixi fürsət ələ keçdi. Ancaq təqib və təzyiqlər formasını dəyişdi, mahiyyəti isə dəyişmədi. Əgər əvvəl söz demək repressiya ilə nəticələnirdisə, indi də başqa təzyiq və təqib metodları qüvvədə idi. Rəsmi senzura daxili senzuranın da yaranmasına gətirib çıxarmışdı. Bu baxımdan sovet dövründə hər zaman bu mövzularda əsər yazmaq və onu müdafiə etmək çox çətin idi. Məhz göründüyü kimi, Ə.Cəfərzadə bu çətinliyin öhdəsindən gələrək hələ 80-ci illərdə bu mövzuları, xüsusilə milli məfkurəni əsərlərində qabarıq şəkildə tərənnüm etməklə təbliğ etmişdi. Təsəvvür edin ki, hələ bu gün də türk tarixinə az qala ehtiyatla yanaşmağa çalışsalar da, Ə.Cəfərzadə sovet dönəmində hunlarla, Göytürklərlə bağlı əsərlər yazmaqla öz milli ləyaqətini və kimliyini nümayiş etdirirdi.

Bu, eyni zamanda, millətimizin asılı xalq olmadığını, dövlət quran böyük xalqlardan olduğunu təsdiq edir. Əzizə xanıma cəlb edən əsas səbəb o idi ki, biz dövlət sahibi olan millətlik. Kölə və asılı millət deyilik. Tarixi dövlətçiliyimiz var. Demək dövlət təfəkkürümüz var. Bu təfəkkür bir gün müstəqil dövlət olmaq üçün ki-

fayət edəcək qədər sabit və genişdir. Təsəvvür edin ki, sovet dönəmində müstəmləkə olduğumuz zaman Ə.Cəfərzadənin Ş.İ.Xətəiyə müraciət etməsi nə qədər əhəmiyyətli milli-ictimai və siyasi-mədəni hadisə idi.

Təbiidir ki, bu barədə çox yazmaq olar. Biz anlayışlı olaraq geniş səviyyədə tarixə daxil olmadıq. Bu yazı Ə.Cəfərzadənin məşhur “Bakı-1501” romanının analitik açıqlaması deyil, yazarın bu əsəri hansı səbəbdən yazmasının incəliklərini diqqətə çatdırmaqdır. Əsərin bədii-tarixi, təsviri-semantik səviyyələri çox geniş araşdırmaların mövzudur. Hətta qeyd etmək olar ki, bu əsərin yalnız ənənəvi-təsviri, tarixi-müqayisəli metodlarla deyil, struktur-semiotik üsulla tədqiqatə cəlb edilməsi çox vacib və zəruridir. O zaman bu əsər müxtəlif laylar səviyyə

yəsində oxucu üçün açılmış olar. Əlbəttə, bu kimi araşdırma kiçik məqalə əsasında demək olar ki, imkansızdır. Biz onu göstərməyə çalışdıq ki, Ə.Cəfərzadə Ş.İ.Xətəiyə müraciət etməklə əslində milli məfkurəsini meydana qoymağa çalışmışdı. Elə əzizimiz Əzizə xanımın bütün varlığı və mirası bu baxımdan bizim milli dəyərimizdir. Milli kimliyimizi bilmək üçün Ə.Cəfərzadə kimi dəyərlərimizi hər zaman öyrənmək bizim mübarək vəzifəmizdir. Dəyər bilməyən dəyərdən olar. Böyük millət olmaq üçün böyüklərimizi hər zaman öyrənməli, onların göstərdiyi yolun işığında Uca Allah inancı və millət sevdası ilə getməyi bacarmalıyıq! Vətənimizin və millətimizin düşmən üzərində zəfər çalması üçün alternativ yol yoxdur.

Müzəffər olan yalnız Uca Allahdır!

Nəticə / Conclusion

“Bakı-1501” romanı yalnız tarixi hadisələrin bədii təsviri deyil, həm də milli məfkurənin, türk dövlətçiliyi ideyasının və türk birliyi düşüncəsinin yüksək səviyyədə ifadəsidir. Sovet ideoloji təzyiqlərinin hökm sürdüyü bir dövrdə qələmə alınan bu əsər milli kimliyə, inanca və dövlətçilik ənənələrinə sadıqlıq bariz nümunəsidir. Əsərdə Şah İsmayıl obrazı sadəcə siyasi lider deyil, eyni zamanda milli ideologiyanın daşıyıcısı kimi təqdim olunur. Osmanlı və Səfəvi dövlətləri arasında baş vermiş qarşıdurma

təkcə məzhəb ziddiyyətləri kontekstində deyil, həm də üçüncü qüvvələrin geosiyasi maraqları fonunda izah edilir. Tarixi yaddaşda dövlətçilik ənənələrinin qorunması, türk mənşəli dövlətlərin ortaq ideoloji dəyərlərinin vurğulanması romanı həm ədəbi fakt, həm də milli ideoloji konsepsiya səviyyəsinə yüksəldir. Bu baxımdan “Bakı-1501” müasir türkoloji və ədəbiyyatşünaslıq kontekstində milli dövlətçilik anlayışının bədii təhlilinə yönəlmiş araşdırmalar üçün əhəmiyyətli tədqiqat obyektini kimi çıxış edə bilər.

Ədəbiyyat / References

1. “Aydınlıq” qəzeti. 1991, 31 dekabr. s. 2.
2. Bakıxanov A.A. Gülüstani-İrəm / A.A.Bakıxanov. – Bakı: Xatun Plyus, 2010.
3. Bayramlı Z.H. Azərbaycan Səfəvi Dövlətinin quruluşu və idarə olunmasında Türk Qızılbaş əyanlarının rolu / Z.H.Bayramlı. – Bakı: Avropa, 2015.
4. Cəfərzadə Ə. “Bakı-1501” (roman) / Ə.Cəfərzadə. – Bakı: Xan, 2016 / İlk nəşr: – Bakı: Yazıçı, 1981).
5. Dirilik jurnalı, 1916.
6. Əzizə Cəfərzadə (Əzizə Məmməd qızı Cəfərzadə): bibliografik göstərici / Tərtib edənlər: N.Cəfərova, M.Əliyeva; S.Nəcəfzadə; redaktor. Y.Əhmədova. – Sumqayıt: 2021.
7. Mahmudov Y.M. Şükürov K.K. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər və diplomatiya tarixi. Dövlətlərarası müqavilələr və digər xarici siyasət aktları 1639-1828 [IV cildə] / Y.M.Mahmudov, K.K.Şükürov. – Bakı: c.1. 2009. 512 s.
8. Musalı N.S. I Şah İsmayılın hakimiyyəti (“Tarix-i aləm-ara-yi Şah İsmayıl” əsəri əsasında) / N.S.Musalı. – Bakı: Nurlan, 2011.
9. Sabir M.Ə. Hophopnamə / M.Ə.Sabir. – Bakı: Yazıçı, 1992.
10. Sössür F. Ümumi dilçilik kursu / F.Sössür. – Bakı: BDU nəşr, 2003.

Концепция турецкой государственности в романе Азизы Джафарзаде “Баку-1501”

Атиф Исламзаде

Доктор философии по филологическим наукам, доцент

E-mail: atif.islamzade@mail.ru

Резюме. Азиза Джафарзаде написала роман “Баку-1501” в 1981 году. Это значит, что она была написана за 10 лет до распада существовавшей советской системы. Однако в этой работе понятие независимой государственности и вопрос единства тюркских государств поставлены на очень широком уровне. Писательница с иной точки зрения объяснила войну между двумя тюркскими государствами, объединенными сектами. Она указала, что третьи силы, создавшие противостояние между двумя турецкими государствами отчасти смогли добиться этого. Естественно, эта тема сегодня является наиболее широко обсуждаемой. Однако в этом произведении писательница выступила с национальной позиции, художественно отразив, что от имени шаха султану без его ведома было написано оскорбительное письмо врагами турок. А.Джафарзаде смело пропагандировала идею союза тюркских государств в советский период, объясняла тюркскую суть государства Сефевидов и чувствовала необходимость написать на эту тему работу как наглядный пример нашей государственности.

Ключевые слова: Шах Исмаил, Султан Селим, Государственность, Государства Тюркского Происхождения, Идея Турецкого Союза